

Anadolu'da Toplumsal Yaşamın Mekânsal İzleri

Öğr. Gör. Dr. Gözen Güner Aktaş

Özet

Toplum ve mekân birbirleri ile doğrudan ilişkili kavramlardır. Toplumsal yaşamdaki her türlü değişim, dönüşüm ve tüm toplumsal yaşam pratikleri kendilerine mekânsal bir karşılık bulurlar. Anadolu kültüründe de tarihsel süreç içerisinde yaşanmış toplumsal ilişki biçimlerinin bir mekânsal karşılığı oluşmuştur. 17. ve 18. yüzyılda Anadolu kültüründe kadın ve erkeğin toplumsal yaşamdaki ayrımı mekânsal olarak da karşılık bulmuştur. Bu çalışma 17. ve 18. yüzyılda Anadolu kültüründe kadın ve erkekler için önemli toplanma ve rekreasyon mekanları olan kahvehane ve hamam mekanlarını tartışmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Anadolu
toplumsal yaşam
toplumsal mekân
kahvehane
hamam

PUBLIC LIFE IN ANATOLIA AND ITS SPATIAL IMPRESSES

Abstract

Public and space are the two concepts which are in direct relation. Every formation, change and transformation in public life finds a spatial response. Although in Anatolian culture, every public relation found a spatial response throughout the history. The discrimination of man and woman in public life in Anatolian culture through 17th and 18th century finds a spatial response. This study aims to analyze the important public recreational spaces for man and woman in 17th and 18th century in Anatolian culture kahvehane and hamam.

Keywords

Anatolia
public life
public space
kahvehane
hamam

1. Giriş

Toplum ve mekân kavramları birbirleri ile ayrılmaz bir bütündür. Tarihsel süreç içerisinde, Anadolu kültürünün toplumsal dinamikleri de mekânsal olarak karşılanmıştır. Bu çalışma; 17. 18. yüzyılda Osmanlı döneminde toplum yaşamının dinamiklerinin, toplumsal mekânlara yansımalarını incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma boyunca 17. 18. yüzyılda Anadolu da sosyal yaşam, toplumsal yaşam dinamikleri sorgulanacak, kadın ve erkeğin toplumsal yaşamdaki yeri belirlenecek ve bu toplumsal yaşam pratiklerinin, mekânsal olarak nasıl şekillendiği tartışılacaktır. Toplumsal yaşam içerisinde kadın ve erkeğin ayrılığının sosyal mekânlarda mekânsal bir ayrıma da dönüşmesi çalışmanın hareket noktasını oluşturmaktadır. 17. ve 18. yüzyılda Anadolu kültüründe kadın ve erkeğin sosyal yaşam içerisinde ayrılması, kadın ve erkek için farklı sosyalleşme mekânlarının da oluşmasını sağlamıştır. Bu çalışma 17. ve 18. yüzyılda Anadolu kültüründe, kadınların ve erkeklerin sosyal hayatında önemli yeri olan kahvehane ve hamamları, toplumsal mekân olarak ele alıp analiz etmeyi hedeflemektedir.

2. Toplumsal Mekân Kavramı

Toplumsal mekânlar, kamusal aktiviteyi barındıran, toplumsal yaşantıyı besleyen ve yönlendiren mekânlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihin en eski devirlerinden beri insanlar bir araya gelebilecekleri mekânlara ihtiyaç duymuşlardır. Toplumun her kesiminden insanın sürekli etkileşim halinde bulunduğu kamusal mekânlar toplumun kimliğini şekillendiren en önemli öğelerden biridir. Antik çağlarda genellikle kamusal dış mekânlar toplumsal aktiviteleri barındırırken, sonraki devirlerde dış mekânlardaki kamusal yaşam devam ederken, iç mekânlarda da kamusal yaşam alanları oluşmaya başlamıştır (Francis, 1989).

Toplumsal mekânlar temelde kamuya açık sosyal mekânları tanımlamaktadırlar. Sosyal mekân kavramı çeşitli olguların birlikteliği ile oluşan bir kavramdır. Francis (1989), çalışmasında sosyal mekân kavramının üç temel unsurunu aşağıdaki gibi tanımlamıştır. Öncelikle sosyal mekânlar topluma mensup her bireyin ve topluluğun sağlığını, güvenliğini, ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmaktadır. Sosyal mekânlar ayrıca, toplumun kullanımına açık tüm mekânlarının tasarım kararlarını belirler. Son olarak da, sosyal mekânlar bireyin ve toplumun ihtiyaç duyduğu sosyal hizmetleri vermektedir.

Ancak, sosyal mekânlar bireylerin karakterlerini, toplumların kültürlerini ve şahısların kişisel fikir ve toplumsal değer yargılarını yansıtmaktadır. Sosyal mekânlar topluluk olma duygularını ortak bir paydada buluşturan, geliştiren ve bu olguların birey yaşamındaki önemini güçlü şekilde ifade eden mekânlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu özellikleri ile sosyal mekânlar toplumsal yapının ayrılmaz bir parçası olarak, kişisel davranışların, sosyal süreçlerin ve sıklıkla çatışan sosyal değerlerin belirgin biçimde yansıtıldığı bir toplumsal oluşum olarak değerlendirilmektedir (Francis, 1989).

Brill, (1989) çalışmasında toplumsal yaşamın içerisinde barındırdığı üç temel unsuru incelemiştir. Bunlardan birincisi, yabancılar tarafından gözlemlenmeye açık, toplumsal yarar ve toplumsal çıkar sağlamak amacı ile oluşturulan ortak değerlerdir. İkinci unsur, farklı toplum kesimlerinin bir arada bulunduğu bir toplumsal çeşitlilik olarak belirlenmiştir. Üçüncü unsur ise, farklı ilgi alanları ve davranış biçimlerine gösterilen toplumsal anlayış ve hoşgörü olarak sıralanmaktadır.

Toplum yaşamını doğrudan etkileyen fiziksel mekânlar toplumsal mekanlar olarak adlandırılmaktadır. Bu mekânlar toplum faydası için toplumun her kesimi tarafından kullanılabilen birer sosyal yaşam alanı olarak değerlendirilmektedir. Toplumun ilgisini çekebilmek, toplum sağlığı, güvenliği ve çıkarlarını korumak gibi temel sorumluluklar ile tanımlanmaktadır (Brill, 1989).

Carr (1992), çalışmasında ortak mekânları; topluma açık, insanların bireysel veya toplu olarak yararlanabilecekleri, insanların konfor ve rahatlama ihtiyaçlarını karşılayacak mekânlar olarak tanımlamaktadır. Bu mekânların çevre ile pasif, bireyler arasında aktif ilişki kurmalarını sağlayacak bir mekânsal tasarıma sahip olmaları gerektiği vurgulanmaktadır. Murphy (1987), de toplumsal yaşamın temellerini oluşturan ve sosyal grupları harekete geçiren en önemli uyarıcıyı tanımlamaktadır.

Toplumsal mekanlar toplumsal yaşamı desteklemeye katkıda bulunmaktadır Toplumsal yaşam özel yaşamdan farklı fonksiyonlar içermektedir. Toplumsal yaşam bireylerin kişisel duygu ve dürtülerinin toplum kuralları tarafından dengelendiği bir toplumsal forumdur. Kişilerin bir araya gelip güçlerini birleştirerek oluşturdukları toplumsal güç, toplumsal hareketin kaynağını oluşturmaktadır. Toplumsal yaşam,

kuralların, ahlâk anlayışının, iş, ticaret, eğlence, dinlenme gibi sosyal kavramların geliştiği ve paylaşıldığı bir sosyal okuldur (Brill, 1989).

Murphy (1987) de toplumsal yaşamın temellerini oluşturan ve sosyal grupları harekete geçiren üç önemli uyarıcıyı şöyle sıralanmaktadır. Toplumsal mekanlar benzer ilgi alanlarındaki insanları bir araya toplar. Toplumsal mekanlarda sosyalleşme ihtiyacı grup üyeleri arasındaki en önemli paylaşımlardan biridir. Grup üyesi olmanın belirleyici özellikleri aile, sosyal çevre, yaş, cinsiyet gibi unsurlardır.

Toplumsal mekânlar, toplumsal yaşamın en önemli parçalarından birini oluştururlar. Toplumsal mekânlar toplumsal yaşamının aynası niteliğindedir. Toplum içerisinde yaşanan her türlü değişim, gelişim ve dönüşüm, toplumsal mekânlardaki değişim, gelişim ve dönüşüm ile devam eder. Anadolu kültüründe de tarihsel süreçteki yaşamsal pratikler, mekânsal bir karşılık bulmuştur.

2.1. Anadolu'da Kültüründe Toplumsal Yaşam Ve Toplumsal Mekanlar

Anadolu kültüründe, bireylerin bir arada bulunduğu ve sosyalleştiği mekanlar oldukça kısıtlıdır. Zaten toplumsal yaşam kuralları gereği kadın ve erkek toplum içerisinde ayrıldığı için mekânsal olarak da ayrılmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde, Anadolu kültüründe toplumsal yaşamın ayrılmaz parçası olan mekânlar camiler, çarşı ve pazarlar, mesire yerleri, kahvehaneler ve hamamlar olarak sıralanabilir.

Camiler Anadolu halkı için önemli toplanma mekanları olarak kabul edilirdi. Buralar ibadet yapıları olmanı yanı sıra birer sosyal birliktelik alanı olarak da işlev vermekteydi. İbadetin yanı sıra mahalle halkının toplandığı günlük konulardan sosyal sorunlardan konuştukları mekânlar olarak da kullanılmaktaydı. Ama buralarda da kadın ve erkeğin bir araya gelmesi söz konusu olamazdı. Dini yapılar oldukları içinde kullanımları daha sınırlıydı. Buralarda gerçek bir sosyal ilişkiden söz etmek daha zordur (Shirine, 2007).

Yerel ve bölgesel çarşı ve pazarlar, Anadolu'da sosyal yaşamın önemli merkezleri olarak kabul edilebilir (Özünü, 2010). Osmanlı şehir yapılanmasında pazarların önemli bir rolü vardır. Şehrin dört bir köşesinde, her şeyin mevcut olduğu çarşı ve pazarlar kurulmaktaydı. Birçok farklı ihtiyaç için farklı çarşı ve pazarların bulunması şehirleri bu

açıdan oldukça zenginleştirmiştir. Sosyal yaşam içerisinde çarşı ve pazarların çoğunlukla kadınlar tarafından kullanılmakta oldukları görülmektedir. Özellikle Cuma günü kadınların hayli yoğun olduğu ve bunların çoğunun da görücüye çıkar gibi giyinerek bu alanlarda buldukları araştırmacılar tarafından dile getirilmektedir. Fakat Pazar yerleri insanların örgütlü bir şekilde sosyal ilişkilerde bulunabilmelerine izin veren mekânlar değildi (Öztürk, 2005).

Anadolu toplum yaşamında mesire yerleri de önemli sosyal alanlar olarak kabul edilmekteydi. Mesire yerleri, farklı toplumsal sınıf, mevki ve yaş gruplarından insanların bir arada bulunabildikleri ve sosyalleşebildikleri açık mekânlardır. Mesire yerleri, kahvehaneler ve meyhaneler gibi erkek egemen mekânların dışında kalan mekânlardır. Sayıları sınırlı da olsa kadın ve çocukların toplumsal yaşam içerisinde yer alabildiği nadir mekânlardır (Hamadeh, 2007). Anadolu kültüründe salon veya kulüp gibi sosyal mekânlar daha çok Tanzimat sonrasında değişmeye başlayan toplum yapılanmasının ürünleri olarak ortaya çıktılar (Selçuk, Tuğluk, 2009).

Anadolu da Osmanlı devletinin son dönemlerinde (1879/1880) ortaya çıkan başka bir sosyalleşme biçimi de Velâdet-i Hümâyûn kutlamalarıdır. Bu kutlamalar iki şekilde gerçekleştirilirdi. Padişahın velâdet günlerinde yapılan kutlamalar ve Osmanlı imparatorluğuna şehzade doğması durumunda yapılan kutlamalar. Bu kutlamalarda şehir içerisindeki açık alanlarda yapılır ve halkın her kesiminden katılım olanağı saplanırdı. Erkek ve kadınların bir arada bulunabildikleri sosyalleşme olanağı sağlanan nadir yapılan kutlamalardı. (Batmaz, 2007).

Anadolu kültüründe tarihsel süreç içerisinde sosyal ilişkilerin oluşmasına ve gerçek anlamda sosyalleşmeye izin veren mekânlar oldukça sınırlıydı. Geleneksel Türk evleri sosyal birliktelikler için çok uygun bir yapıya sahip değillerdi. Çarşı, Pazar ve mesire yerleri gibi alanlar çok kısıtlı dönemlerde ve kısıtlı biçimlerde toplumsallaşma olanağı sağlamaktaydı. Cami gibi dinsel mekânlar, esas itibarıyla sadece ibadet amacıyla insanların bir araya gelmesine olanak sağlamaktaydı. Böyle bir ortamda erkekler için kahvehaneler, kadınlar için de hamamlar, dinsel gereklilikler dışında, çok farklı kesimlerin bir araya gelmelerine, aşağıda tartışılacak değişik ve sosyal ilişkilerin mümkün olmasına izin veren mekânlardır (Özdemir, 2007).

Anadolu kültüründe, kadın ve erkeklerin toplum yaşamı içerisinde ayrılması sonucu oluşmak zorunda kalan mekânsal ayırım; kahvehane ve hamam mekânlarını kadınlar ve erkekler için birer sosyal yaşam alanı haline dönüştürmüştür. Çalışmanın bu bölümünde Anadolu kültüründe toplumsal yaşam dinamiklerinin sonucu sosyal mekanlar olarak ortaya çıkan kahvehane ve hamam mekanları ele alınacaktır.

2.1.1. Kahvehaneler

Anadolu kültüründe “Kahvehane” adından da anlaşıldığı gibi, Türkçede kahve içilen toplu yerlere verilen addır. Bilinen ilk kahvehaneler 1511’de Mekke’de daha sonra Kahire’de görülür. İstanbul’da 1553’te ilk kahvehanelerin açıldığı ve hızla yaygınlaştığı bilinmektedir. Osmanlı İmparatorluğunda kahve tüketimi 1553 tarihinden çok daha önce başlamış olmasına rağmen tüketiciler Osmanlı’nın üst sınıfı olduğu için, halk arasında yaygınlaşması zaman almıştır. Kahve halk tarafından sevilince ve geniş halk kitleleri tarafından tüketilmeye başlayınca kahvehane mekânları ortaya çıkmış ve toplum yaşamında yaygınlaşmaya başlamışlardır (Ediz, 2008).

Kahvehanelerin zaman içerisinde yaygınlaşması ve toplum yaşamında önemli rol alması ile birlikte, bu alanlar geniş halk kitleleri için sosyal birliktelik ve rekreasyon mekanları olarak da algılanmaya başlamışlardır. Kahvehaneler Anadolu kültüründe halk için boş vakitlerini geçirecek, herkese açık mekânlar haline gelmiştir. Kahvehaneler Osmanlı döneminde bireylerin serbest zamanlarında birbirleriyle buluştukları, erkeklerin bilgi alış verişi yapabildikleri merkezler haline gelmiştir (Eminoğlu, 2001).

Kahvehane, erkek mekânı olarak toplumsal, mesleki ve ailevi hiyerarşilerin kısıtlayıcı yapıları dışında erkekleri bir araya getirme işlevi görmekteydi. Anadolu kültüründe toplumsal yapı ve aile yapısı, kadınların evleri içerisindeki mekânlarda da toplanmalarına ve sosyalleşmelerine kısmen izin verirken; erkekler için evde toplanma ve sosyalleşme imkânları kısıtlıydı. Kadınlar gündelik toplanma bir arada bulunma ve sosyal ilişkiler kurma ihtiyaçlarını evlerinde karşılayabilirlerken; kahvehaneler erkeklerin gündelik olarak toplanma ve sosyal ilişkiler kurma ihtiyaçlarına cevap veren mekânlar olarak önemli bir ihtiyaca cevap olmuşlardır. Kahvehane mekânları, “Toplumsal ortamı yeniden dengeleyen gerçek bir elek” olarak tanımlanmaktadır.

Kahvehaneler erkeklerin evleri dışında bir araya gelebildikleri buluşma merkezleridir. Anadolu kültüründe kulüp ve dernek gibi oluşumlar olmadığı için, kahvehaneler orta ve alt sınıftan insanlar için başlıca buluşma merkezidir olmaktadır (Öztürk, 2005).

Osmanlı toplumunda kahvehaneler üst, orta ve alt sınıfa hitap eden mekânlar olarak tanımlanabilir. Sadece üst sınıfa hitap eden kahvehaneler de devletin üst düzey devlet adamları bir araya gelerek sohbet eder, devlet meselelerini konuşur ve sosyal kültürel paylaşım içerisinde bulunurdu. Orta sınıf bu sohbetleri dinlemek, bilgilenmek ve bu sohbetlerden faydalanmak için kahvehanelere gelirdi. Kahvehaneler, bu dönemlerde, toplumsal boyutta bir bilgi aktarımı, haberleşme ve sosyalleşme alanları olarak karşımıza çıkmaktadırlar (Hattox, 1998).

Zaman içerisinde kahvehane kültürünün yaygınlaşması ve mekansal olarak tanımlanan ve işlevlendirilen bir hal alması ile toplum içerisinde çok sayıda kahvehane tipi de meydana çıkmaya başlamıştır. İşlevlerine göre, kullanıcı gruplarına göre, kahvehane ortamında yapılan paylaşımların türüne göre, kahvehane çeşitliliği ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunlardan bazıları; mahalle kahvehanesi, esnaf kahvehanesi, yeniçeri kahvehanesi, aşık kahvehanesi, çalgılı kahvehane, meddah kahvehanesi, esrarkeş kahvehanesi, tiryaki kahvehanesi, imaret kahvehanesi ve seyyah kahvehanesi olarak sıralanabilir (Şahbaz, 2007).

Anadolu kültürü içerisinde kahvehane mekânları 16. yüzyıldan itibaren yaygınlaşarak günlük yaşama sosyo-kültürel açıdan büyük katkıları bulunan mekanlar haline gelmişlerdir. Kahvehaneler tarihsel devamlılık gösteren en yaygın ve en önemli toplumsal mekanlar olarak karşımızda durmaktadır. Kahvehanelerin en önemli toplumsal özelliği, mahalle ölçeğinde, sivil mekan ile dini mekan arasında yaşanan geleneksel hayat tarzının kültürel bir yapılanma süreci içerisinde yer almasıdır (Ayalp,2007). Bir anlamda kahvehaneler, mahalle sakinlerinin sivil ve dini mekanlardan bağımsız olarak sokak kültürünü tanıtmaları, toplumsal paylaşımlarda bulunmaları ve sosyal birliktelikler yaşayabilmelerine olanak veren toplum merkezleri durumundadırlar (Bkz. Resim 1) (Tokman, 2001).

Resim 1: Kahvehaneden bir görünüş.

Anadolu kültüründe, kahvehaneler tarihsel süreç içerisinde, toplumsal yaşamda önemli roller almaktaydı. Bu mekânlar güç merkezleri, irtibat büroları, buluşma yerleri, kamuoyu tepkisinin ölçüldüğü yerler, fikir üretimlerinin yapıldığı yerler olarak var olmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun hazır bekletilen Kara Kuvvetlerinin çoğunluğunu temsil eden yeniçeri ordusunun çavuşları tarafından açılan kahvehaneler toplumsal olarak güç merkezleri olarak algılanmaktaydı. Kahvehaneler sanatsal faaliyetlerin (saz çalınması, gölge oyunu oynanması, şiir okunması gibi) yürütüldüğü mekânlardı (Tunç, 2001). Sadece kitap okunan, fikrî tartışmalar yapılan kahvehaneler bulunmaktaydı. Bu özelliklerinden dolayı buralara kıraathane adı verilmiştir. Gazeteler çıkmaya başladığında sadece gazete okunan mekânlar ortaya çıkmıştır. Ayrıca edebiyatçılar 18 ve 19. yüzyılda kahvehanelerde edebi, siyasi, akademik alanlarda tartışmalar yaparak önemli edebi ekollerin doğmasına zemin hazırlamıştır (Evren, 1996).

Kahvehanelerde tavla, satranç gibi oyunlar oynanması da yaygın bir uygulamaydı. Farklı illerden gelenlerin hemşerileri ile kendi şehirlerinin adını taşıyan kahvehanelerde buluşmaları buraları aynı zamanda birer sosyal mekân halinde de getirmekteydi. Anadolu kültüründe kahvehaneler buluşma mekânları, gayri resmi posta ve haberleşme merkezleri olarak da kullanılan mekânlardı. Memleketten gelenlerle görüşerek haber alınabiliyor, memlekete haber yollanabiliyordu (Giz,1989).

Farklı dönemlerde farklı uygulamalar, kısıtlamalar, yasaklamalarla karşılaşmış olmasına rağmen, kahvehaneler Osmanlı döneminde,

Anadolu kültürünün önemli toplumsal ve sosyal merkezleri olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Kahvehaneler toplumsal hayatın ayrılmaz bir parçası olmuşlardır.

2.1.2. Hamamlar

Hamam kelimesi, Arapçada 'ısıtmak, sıcak olmak' anlamındaki 'hamam' kökünden türetilmiştir. Sözlük anlamı 'ısıtılan yer' demek olan sözcük, insanların temizlenme ve yıkanma ihtiyaçlarını karşılayan yapıların genel adı olarak kullanılmaktadır (Savaş, 2007). Hamamlar Anadolu kültüründe sadece temizlenmek için kullanılan mekanlar olmanın çok ötesine geçmiş ve sosyal mekanlar olma özelliği kazanmış özel mekanlardır. Hamamlar sosyal hayatın "olmazsa olmaz" bir parçası haline gelmesi Osmanlılar sayesinde. Sosyal hayatta, kadın ve erkeğin İslami kurallar gereği ayrıldığı bir ortamda hamamlar kadınlar için sosyal hayatın en önemli parçası haline gelmiştir (Aydın ve Okuyucu, 2009).

Hamamların Anadolu kültüründe bu denli önemli bir yer tutmasının iki temel sebebi olduğu söylenebilir. Temel sebeplerden biri İslam dininin temizliği esaslardan biri olarak belirlemiş olması. Bir diğeri ise kadınların evlerinin dışında en fazla vakit geçirebildikleri ve sosyal paylaşımda bulunabildikleri tek mekanın hamam olması. Hamamlar kadınlar için aynı zamanda arkadaş ve kısmet bulabildikleri mekanlardı. Hamama gitmek kadınlar için törensel bir hazırlık gerektiriyordu. Bu hazırlıkların temel sebebi hamamda sadece bir kaç saatin değil, neredeyse bir günün geçirilmesinden kaynaklanıyordu (Başa,2009).

Hamam ziyaretleri temizlenme amacının yanında, yiyecek ve içeceklerin getirildiği, dostların, müzisyenlerin, dansözlerin davet sosyal etkinlik mekanları olarak hizmet vermekteydi. Hamamlar aynı zamanda sosyal kurumlar olarak da hizmet vermekteydi. Kadın ve erkeğin toplumsal yaşamda bir arada olma şansı olmadığı için anneler evlenme yaşına gelmiş oğulları için hamamda kız beğenirler, düğün öncesi gelin hamamı gibi etkinliklerin düzenlenirdi. Türk Hamamı; dört yanı çevrilmiş işlemeli duvarlar ve kubbeli yapısıyla sadece temizlenmek için yıkanılan bir yer değil, aynı zamanda Anadolu kadını için toplumsal hayatın vazgeçilmez bir parçasıydı (Göker, 2009).

Tüm Anadolu da genel hamamların çoğu gündüz kadınlara ayrılmaktaydı. Hem kadın hem de erkekler için ayrı bölümlerden oluşan "çifte hamamların, kadınlar ve erkekler için farklı sokaklara açılan farklı girişleri bulunmaktaydı. Ama hamamlar Anadolu da özellikle kadınların toplandığı, sohbetlerin ve eğlencelerin yaşandığı, güncel olaylardan haberdar olduğu alanlardı. Hamamlar, Anadolu da ev dışı yaşamı kısıtlı olan kadının dışarı çıkması ve eğlenmesi için araç olma özelliği taşımaktaydı. Bu bağlamda da hamamın gerçek kullanıcıları kadınlar olmuştur. Hamama en az yirmi kişilik gruplar halinde haftada en az bir defa toplanıp gidilir ve tüm gün geçirilirdi. Hamamlar tüm mahallenin kadınları için vazgeçilmez sosyal mekanlardı (Bozok, 2006).

Anadolu Türk hamamlarının iç mekân düzenlenmesi 4 ana bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler, Soyunma bölümü, soğukluk bölümü (Ilıklık), sıcaklık bölümü, halvet hücreleri, ısıtma bölümü (Külhan) olarak sıralanabilir. Soyunma bölümü, hamamın ilk bölümüdür. Camegah da denilen soyunma bölümü, soyunma ve kabul işlemlerinin yapıldığı mekândır. Mekânın ortasına genellikle mermerden fıskiyeli bir havuz bulunur. Döşemeleri mermerdir. Şirvan adı verilen galeri katı olan örnekler de vardır (Seçkin, 1980). Camegahın bir köşesinde kahve ocağı ve içme suyu çeşmesi yer alır. Soğukluk bölümü (Ilıklık) Hamam kısmına ulaşmak için geçilen bölümdür. Genellikle sıcaklığa geçmeden önce ve sıcaklıkta yıkanma işleminden sonra vücudun sığağa ve soğuğa alışması için kullanılan ara bir mekandır. Sıcak suyu olan, ısıtılan bir mekândır. Duvar kenarlarında mermer sekiler ve tahtadan oturma elemanları bulunur (Çaycı, 2010).

Sıcaklık, iki kısma ayrılabilir. İlk kısım olan tekil yıkanma hücreleri, mekânın köşelerinde, küçük hücreler şeklinde, kapıları olmayan 'halvet' adı verilen hacimlerdir. İkinci kısım ise bu hücreler arasında kalan genel kullanıma ait nişleridir. Sıcaklık, külhana en yakın hacim olması nedeniyle binanın en sıcak mekânıdır. Sıcaklık bölümünde Kurna başlarında herkesin bireysel olarak yıkanabileceği mekanların yanı sıra merkezde göbek taşı bulunur. Çeşitli geometrik şekillerde olabilen göbek taşı, hamamın mermer kaplı zemininden 40 cm kadar yüksektedir ve kubbelerden ışık alır (Bkz. Resim 2). Hamamın sosyal bölümde burasıdır. Anadolu kültüründe kadınların sosyal yaşamının önemli bir parçasını oluşturan hamam eğlenceleri ve hamam sohbetleri bu mekânda gerçekleşir (Özbek, 2004).

Resim 2: Hamamdan bir görünüş.

Sıcaklık bölümünün ikinci kısmı Külhan olarak adlandırılan mekan hamamın altında bulunan ve ısıtma sisteminin yer aldığı bölümdür. Burada yakılan Ateşten yükselen alev ve duman, mermer zeminin altındaki özel yollardan, duvar içlerinden geçer, tüteklik adı verilen bacadan çıkar. Külhandaki ocağın üzerinde sıcak su kazanı, onun da üzerinde soğuk su deposu bulunur. Ocağın dip kısmındaki birkaç kanal, hamamın yıkanma yerinin ortasındaki göbek taşının altına kadar uzanır. Ocakta yanan odunların etkili alev ve dumanları, bu kanallardan göbek taşının altına gider ve göbek taşının her zaman sıcak olmasını sağlar (Özbek, 2004).

Anadolu kadınları için hamama gitmek bir sosyal etkinlik biçimi olduğu için, kadınlar, uzun zaman geçirdikleri hamama giderken, birbirinden farklı hamam bohçaları hazırlamaktaydılar. Bu bohçalar hamama gelenlerin sosyal statülerini ve toplum içerisindeki yerlerini de sergiledikleri için özel bir öneme sahipti. Sabunda hamamın ve hamamdaki statünün sembollerinden bir olarak değerlendirilir. Sabunlara ahşap damgalar ile yapılan baskı ile aile isimleri basılırdı. Hamam daveti veren kadınlar ise o gün için özel sabun yaptırarak, davetlileri sabunla hamam davet ederlerdi (Bozok, 2006). Kadın ve erkeğin sosyal yaşam içerisinde birlikteliğine izin vermeyen bir dönemde, hamam mekânları Anadolu kadınları için gerçek birer sosyalleşme, eğlence mekanları olarak hizmet vermişlerdir.

3. Sonuç

Toplumsal yapı yaşamın her alanını etkilediği gibi mekânı ve mekânsal yapıyı da doğrudan etkilemektedir. Tarihsel süreç içerisinde de tüm toplumsal yaklaşımların, toplumsal yaşam kurallarının ve toplumsal yaşam pratiklerinin şekillendiği bir mekân oluşmuştur. Bu anlamda toplum ve mekân kavramları birbirleri ile ayrılmaz bir bütündür. Tarihsel süreç içerisinde, Anadolu kültürünün toplumsal dinamikleri ve yaşam biçimleri de kadın ve erkeğin toplum yaşamı içerisinde ve sosyal hayatta birlikte yer almasına engel olmuş; bu yaşamsal pratik mekânsal olarak da kendini göstermiştir.

17. 18. yüzyılda Osmanlı döneminde toplum yaşamının dinamiklerinin, toplumsal mekânlara yansımaları tartışmış, kadın ve erkeğin toplumsal yaşamdaki ayrılıklarının mekânsal sonuçlarını incelemiştir. 17. ve 18. yüzyılda Anadolu toplumunda bu ayrım sonucu olarak kadın ve erkekler için gerçek birer sosyal mekâna dönüşen kahvehaneler ve hamamlar toplumsal mekân olarak ele alınmıştır. Anadolu kültüründe toplumsal yapı ve aile yapısı, kadınların evleri içerisindeki mekânlarda da gündelik toplanmalarına ve sosyalleşmelerine kısmen izin verirken; erkekler için evde toplanma ve sosyalleşme imkânları kısıtlıydı. Kahvehaneler erkeklerin gündelik olarak toplanma ve sosyal ilişkiler kurma ihtiyaçlarına cevap veren mekânlar olarak önemli bir ihtiyaç sonucu oluşmuş mekânlardı. Kadınlar gündelik sosyal ihtiyaçlarının dışında daha geniş katılımlı ve evleri dışında sosyal ilişkiler kurabilecek alanlara olan ihtiyaçlarını hamam mekânları ile karşılamaktaydılar. 17. ve 18. yüzyıl Anadolu toplumunda kahvehaneler erkekler, hamamlar da kadınlar için sosyal ilişkilerin kurulduğu, toplumsal iletişimin sağlandığı, görme görülme, bir topluma ait olma gibi sosyal ihtiyaçların karşılandığı en önemli toplumsal mekânlardı.

Kaynakça

Ayalp, N., 'Geleneksel Türk Kahvesi İç Mekanlarının Çağdaş Yorumu' (Sanatta Yeterlilik Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 2008.

Aydın, D., Okuyucu, E. Yeniden Kullanıma Adaptasyon ve Sosyo-Kültürel Sürdürülebilirlik

Bağlamında Afyonkarahisar Millet Hamamının Değerlendirilmesi. Mim. Fak. E-Dergisi YTÜ Cilt 4, Sayı 1, sayfa: 1-14, 2009

Başa, B.A., 'Türk Hamam Kültürünün Spa ve Wellness Mekanlarının Tasarımına Etkileri', Journal of World of Turks, Vol. 1, No. 1, sayfa: 207-220, 2009.

Batmaz, Ş., 1297 (1879/1880) Tarihli Bahriye Kânûnnâmesi'ne Göre Osmanlı Devleti'nde Velâdet-i Humâyûn Kutlamaları, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 15, sayfa: 23-38 Mayıs 2007.

Bozok, D., 'Türk Hamamı ve Geleneklerinin Turizmde Uygulanışı (Bursa Merkez İlçede Bir Araştırma)' Sosyal Bilimler Dergisi, Sayfa: 62-86, 2006.

Brill, M. Transformation, Nostalgia and Illusion in Public Life and Perublic Place, Public Places and Spaces. Ed. I. Altman ve E. Zube. NewYork: Plenium Press, Sayfa 7-28, 1989.

Carr, D., Minds in Museums and Libraries- The Cognitive Management of Cultural Institutions, Teachers College Record, Sayı: 93.(1), Sayfa 6-27, 1992.

Çaycı, A., Arşiv Kayıtlarında Göre Konya Mahkeme Hamamı (Hamam-ı Cedid, Yeni Hamam) Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, sayfa: 153-177, 2010.

Ediz, İ., Osmanlı'dan Cumhuriyetin İlk Yıllarına Kahvehaneler ve Sosyal Değişim. SAÜ Fen Edebiyat Dergisi, 2008-1 Sayfa: 179-189, 2008.

Eminoğlu, M., 2001 Bir Beyoğlu Fotoromanı İstanbul: Yapı Kredi Yayınları 2001.

Evren, B., Eski İstanbul Kahvehaneleri. İstanbul: Milliyet Yayınları 1996.

Francis, M., Control as a Dimension of Public-Space Quality, Public Places and Spaces. Ed. I. Altman ve E. Zube. NewYork: Plenium Press, Sayfa 147-169, 1989.

Giz, S., Beyoğlu 1930. İstanbul: Çağdaş Yayıncılık 1989.

Göker, M., "Hamam Kültürünün Günümüz Banyo Tasarımında Yeri, Önemi ve Hierapolis Örneği". Türk Kültür Tarihinde Denizli ve Kentleşme Sorunları Sempozyumu. 22 Aralık 2009.

Hattox, R.S., Kahve ve Kahvehaneler. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları(Çeviren Nurettin Elhüseyni). 1998.

Shirine, H.S., '18. Yüzyıl İstanbul'unda Kamusal Yaşam', Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 11 Nisan 2007, http://www.obarsiv.com/e_voyvoda_guncel.html, 2007.

Murphy, J., Concepts of Leisure and Recreation, Recreation and Leisure: An Introductory Handbook, Ed. A.Graefe, and S. Parker. Londra: Venture Publishing, Inc., Sayfa 11-17,1987.

Özbek, Y., Divriği Hamamları, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı : 16 Yıl : 2004/1 sayfa: 191-228, 2004.

Özdemir, N., Osmanlı Tüketim Kültürü, Eğlence ve Yazılı Medya İlişkisi, Millî Folklor, , Yıl 19, Sayı 73, sayfa:12-22, 2007.

Özünü, E., XVI. Yüzyıl Osmanlı Kentlerinin Ekonomik Nitelikleri Üzerine bir Karşılaştırma Denemesi. Kastamonu Eğitim Dergisi 257-270 Cilt:18 No:1, 2010.

Öztürk, S.,Osmanlı İmparatorluğu'nda Kamusal Alanın Dinamikleri, İletişim Dergisi Sayı: 21, Sayfa: 95-124, 2005.

Selçuk, B., Tuğluk, H, Bir Mecmuanın Işığında 18. Yüzyılda İstanbul, Akademik Bakış, Sayı 16, sayfa: 212-224, 2009.

Şahbaz, S., Geçmişten Günümüze Kahvehaneler, Kahvehanelerin Sosyal Yaşamdaki Yeri ve Önemi: Aydın Merkez Örneği, (Yüksek Lisans Tezi) Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın, 2007.

Tunç, A., Bir maniniz yoksa annemler size gelecek : 70'li yıllarda hayatımız. İstanbul:Yapı Kredi Yayınları, 2001.